

Anna Kołodziejczak

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
e-mail: aniaka@amu.edu.pl*

Znaczenie funduszy UE w rozwoju wielofunkcyjności rolnictwa w województwie wielkopolskim w latach 2004–2014

Zarys treści: Artykuł dotyczy wpływu działań Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2004–2014, ukierunkowanych na rozwój wielofunkcyjności rolnictwa. Jako podstawę analizy przestrzennej przyjęto w skali powiatów udział liczby zrealizowanych wniosków w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych oraz wielkość pozyskanych kwot w przeliczeniu na hektar użytków rolnych, co umożliwiło konstrukcję syntetycznego wskaźnika oraz wydzielenie poziomów oddziaływania funduszy UE na rozwój wielofunkcyjności rolnictwa województwa wielkopolskiego.

Słowa kluczowe: wielofunkcyjność rolnictwa, fundusze UE, województwo wielkopolskie

Wprowadzenie

Zainteresowanie wielofunkcyjnością rolnictwa związane jest z dostrzeganiem i docenianiem roli rolnictwa w utrzymaniu odpowiedniej kondycji środowiska przyrodniczego i zachowaniu dorobku kulturowego. Ekspozuje ono te sfery i wyniki aktywności rolnika, które nie są bezpośrednio weryfikowane i opłacane przez rynek. Wielofunkcyjne rolnictwo przynosi korzyści zarówno z punktu widzenia rozwoju społeczno-gospodarczego, jak i w kontekście ochrony środowiska przyrodniczego, przy uwzględnieniu interesu rolnika. Ma to istotne powiązania z koncepcją zintegrowanego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Zintegrowanie koncentruje się na zasobach, zaś wielofunkcyjność na rodzaju i charakterze prowadzonej działalności. Wielofunkcyjność łącznie z koncepcją zrównoważonego i trwałego rozwoju stała się paradygmatem rozwojowym rolnictwa i wiąże się nierozzerwalnie z Europejskim Modelem Rolnictwa (*Multifunctional Agriculture – MFA*), który powstał w latach 80. XX w. i stał się środkiem zaradczym na problemy zarówno dochodowe, jak i środowiskowe rolnictwa. W modelu tym rywalizują dwie przeciwstawne opcje. Jedna dotyczy obrony i podnoszenia konkurencyjności

rolnictwa europejskiego na rynkach wewnętrznych i międzynarodowych, a druga nastawiona jest na konsolidację rolnictwa z gospodarką wiejską przez wielofunkcyjność. Wielofunkcyjność rolnictwa jest kategorią analityczną i punktem odniesienia dla polityki rolnej. Wiąże się ona z nowymi formami wsparcia rolników ze środków publicznych.

Celem opracowania jest określenie oddziaływania funduszy UE na rozwój wielofunkcyjności rolnictwa w województwie wielkopolskim. Jako podstawowe jednostki do badań przyjęto powiaty w układzie biur powiatowych Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR). Zakres czasowy dotyczy lat 2004–2014 i obejmuje działania Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004–2006 oraz Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007–2013.

Koncepcja wielofunkcyjności rolnictwa

Wielofunkcyjność rolnictwa polega na funkcjonowaniu różnych modeli rolnictwa. Modele te różnicują sposoby gospodarowania na roli, od gospodarstw o rolnictwie intensywnym do gospodarstw ekologicznych. Wiele definicji wielofunkcyjności rolnictwa wskazuje na możliwości rozwijania innych oprócz podstawowej funkcji działalności rolniczej. Rolnictwo jako sektor gospodarki spełnia funkcje produkcyjne, środowiskowo-przestrzenne i usługowe. Funkcje produkcyjne obejmują wytwarzanie żywności i produktów nieżywnościowych. Podyktowane są one zarówno przez wymagania konsumentów, jak i zmiany w agrobiznesie. Funkcje środowiskowo-przestrzenne dotyczą sposobu wykorzystania i ochrony środowiska przyrodniczego, jakości krajobrazu i bioróżnorodności. Zakres i sposób wykorzystania ziemi, intensywność gospodarowania w rolnictwie, relacje między wykorzystaniem przestrzeni dla celów związanych z ochroną przyrody podlegają oddziaływaniu decyzji poszczególnych podmiotów gospodarczych oraz polityki regionalnej i lokalnej. Funkcje usługowe obejmują wkład rolnictwa w utrzymanie produktywności zasobów ziemi oraz bogactwa środowisk przyrodniczego i społecznego dla potrzeb rozwoju gospodarczo-społecznego, a także w celu zachowania równowagi między sferą środowiskową, ekonomiczną i społeczną (Adamowicz 2005).

Pojęcie wielofunkcyjności jako kategorii ekonomicznej w odniesieniu do sektora gospodarki rolnej ma wiele aspektów. Zawsze wiąże się z określeniem przymiotnikowym jako wielofunkcyjność obszarów wiejskich, gospodarstw rolnych lub rolnictwa. Zdaniem Wilkina (2009) wielofunkcyjność rolnictwa różni się od wielofunkcyjności gospodarstwa rolnego (ryc. 1). Wielofunkcyjność rolnictwa dotyczy wyłącznie działalności rolniczej, która spełnia nierozłącznie funkcje produkcyjne i pozaprodukcyjne, natomiast wielofunkcyjność gospodarstwa rolnego wiąże się z wielozawodowością rolników i różnorodnością działalności ekonomicznej w ramach gospodarstwa. Wielozawodowość polega na tym, że osoby prowadzące działalność rolniczą podejmują płatne zajęcia poza gospodarstwem. Najczęściej występuje ona w gospodarstwach małych, a z punktu widzenia profilu produkcji w gospodarstwach zajmujących się chowem bydła, owiec oraz

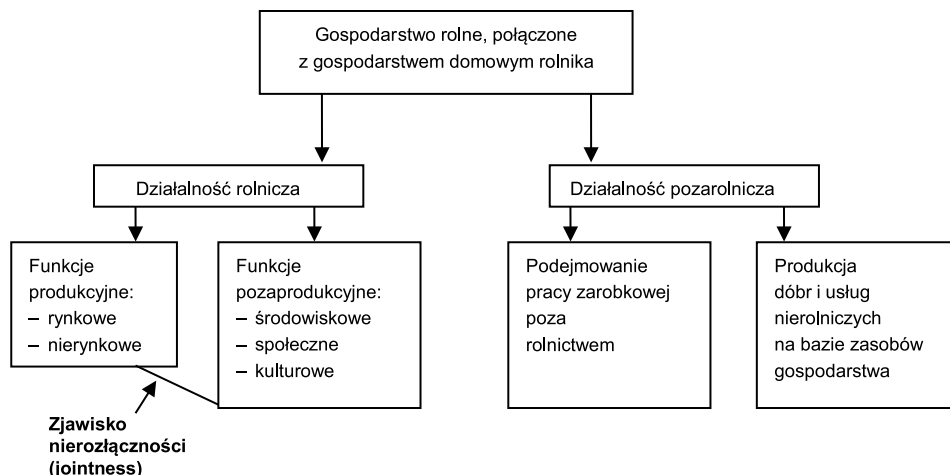
produkcją zbóż, rzadziej – w wyspecjalizowanych gospodarstwach mleczarskich i ogrodniczych. Jest również bardzo upowszechniona na terenach zurbanizowanych (Wilkin 2009).

Różnorodność działalności ekonomicznej w ramach gospodarstwa zachodzi głównie w gospodarstwach większych, mających zgromadzone duże zasoby produkcyjne, których nie można w pełni wykorzystać jedynie w działalności rolniczej. Najczęściej występujące formy pozarolniczej działalności w ramach gospodarstwa to usługi turystyczne i przetwórstwo produktów rolnych.

W literaturze naukowej dotyczącej wielofunkcyjności rolnictwa bardzo dobrze scharakteryzowane są funkcje produkcyjne, natomiast słabo – pozaprodukcyjne. Van Huylenbroek i in. (2007) podzielili pozarynkowe funkcje rolnictwa na następujące grupy:

- funkcje zielone: zarządzanie zasobami ziemi w celu utrzymania jej wartościowych właściwości, stwarzanie warunków dla dziko żyjących zwierząt i roślin, ochrona dobrostanu zwierząt, utrzymanie bioróżnorodności i poprawa obiegu substancji chemicznych w systemach produkcji rolnej;
- funkcje błękitne: zarządzanie zasobami wodnymi, poprawa jakości wód, zapobieganie powodziom, wytwarzanie energii wodnej i wiatrowej;
- funkcje żółte: utrzymanie spójności i żywotności obszarów wiejskich, podtrzymanie i wzbogacanie tradycji kulturowej oraz tożsamości wsi i regionów, rozwój agroturystyki i myślistwa;
- funkcje białe: zapewnianie bezpieczeństwa żywnościowego i zdrowej żywności (*food security and food safety*).

Wielofunkcyjność rolnictwa obejmuje efektywność produkcji rolnej, przemiany strukturalne w rolnictwie, postęp biologiczny, technologiczny, organizacyjny, dywersyfikację sposobów gospodarowania, zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego, dostęp do rynków zbytu, marketingu i promocji, ochronę i pielęgnację

Ryc. 1. Wielofunkcyjność rolnictwa a wielofunkcyjność gospodarstwa rolnego

Źródło: Wilkin (2009, s. 14).

krajobrazu, inwestycje służące ochronie środowiska. Przedmiotem badań wielofunkcyjności rolnictwa jest działalność rolnicza nie tylko w jej funkcjach produkcyjnych, ale ze względu na kierunki działania Wspólnej Polityki Rolnej – w funkcjach pozaprodukcyjnych.

Produkty rolnictwa wielofunkcyjnego są w sferze zainteresowań różnych polityk, tj. polityki rolnej, polityki rozwoju wsi i polityki ekologicznej, dlatego też koncepcja wielofunkcyjności stanowi podstawę do integrowania się obszarów tych trzech polityk w kompleksową politykę społeczno-gospodarczą zorientowaną terytorialnie i uwzględniającą jak najszersze grono beneficjentów mieszkających na obszarach wiejskich. Wymaga ono również zaangażowania znacznych środków finansowych i dużego potencjału osobowego, do tego potrzebne jest partnerstwo prywatno-publiczne, łączące podmioty prywatne, publiczne i organizacje pozarządowe.

Uwarunkowania przyrodnicze rozwoju rolnictwa

Województwo wielkopolskie to region o dużych zasobach ziemi wykorzystywanej rolniczo. Dwie trzecie, tj. 1 939 675 ha powierzchni województwa w 2014 r. stanowiły użytki rolne, których ubyło 0,9% w stosunku do 2007 r. (tab. 1). Główną część produkcji roślinnej realizowana jest na gruntach ornych. Stanowiły one podstawową kategorię rolniczego użytkowania ziemi i zajmowały w 2014 r. 1 515 800 ha (78,1% powierzchni użytków rolnych).

Pośród pozostałych kategorii użytków rolnych większą powierzchnię obejmowały łąki, tj. 191 464 ha (9,4% powierzchni użytków rolnych). W 2014 r. pastwiska zajmowały 78 956 ha, tj. 4,1% użytków rolnych województwa wielkopolskiego. Ubytek łąk i pastwisk w dużym stopniu należy wiązać z płatnościami uninijnymi i jednoczesnym brakiem precyzyjnego ich zdefiniowania, a także z przeznaczeniem niskoproduktywnych pastwisk pod zalesienia (Głębocki 2014). W stosunku do 2007 r. nastąpiło zwiększenie powierzchni sadów o 38,6%. Wśród gruntów ornych województwa wielkopolskiego dominują gleby średnich klas bonitacyjnych

Tabela 1. Rolnicze użytkowanie ziemi w województwie wielkopolskim w latach 2007 i 2014

Wyszczególnienie	Powierzchnia [ha]		Powierzchnia [%]		Zmiany [%]; 2007 = 100%
	2007	2014	2007	2014	
Powierzchnia ogólna	2 982 651	2 982 651	100	100	×
Użytki rolne, w tym:	1 957 665	1 939 675	65,6	65,0	-0,9
• grunty orne	1 570 183	1 515 800	80,2	78,1	-3,5
• ugory	21 356	33 032	1,1	1,7	+54,7
• sady	1 860	2 578	0,1	0,13	+38,6
• łąki	215 772	191 464	11,0	9,4	-11,3
• pastwiska	86 913	78 956	4,4	4,1	-9,2

+ wzrost; – spadek

Źródło: obliczenia na podstawie danych GUS.

(IVa i IVb) – odpowiednio 24% i 11%. Gleb słabych (V i VI klasy bonitacji) jest stosunkowo dużo – 22% i 17%. Niewiele jest gleb bardzo dobrych, co stanowi ograniczenie poziomu intensyfikacji produkcji rolnej w województwie. Gleby klasy I nie występują, a tylko 1% powierzchni gruntów ornych zajmują gleby II klasy bonitacyjnej (Agrochemiczne... 2005).

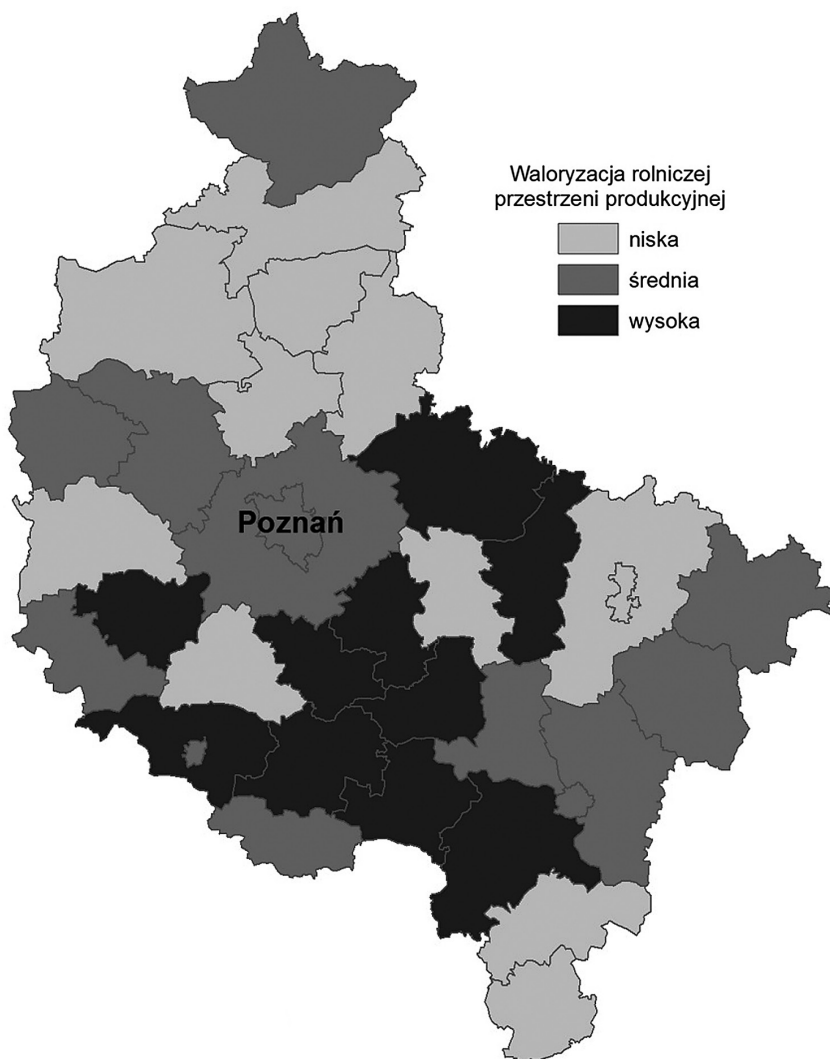
Oceny możliwości produkcyjnych rolnictwa z punktu widzenia takich warunków przyrodniczych, jak gleby, klimat, stosunki wodne i rzeźba terenu, dokonano dla województwa wielkopolskiego na podstawie wielkości wskaźnika waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej (Instytut Upraw Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach 2000). Wskaźnik ten wynosił dla województwa wielkopolskiego 63,4 pkt i jest on niższy od wskaźnika dla Polski (66 pkt). Największa różnica w wielkości wskaźników występuje pomiędzy powiatami gostyńskim (87,3 pkt) a ostrzeszowskim (45,3 pkt). Rozkład przestrzenny wskaźnika waloryzacji przedstawiono na rycinie 2. Powyżej 70 pkt charakteryzują się powiaty: jarociński, krotoszyński, gostyński, kościański oraz szamotulski. Obszary te mają lepsze warunki glebowe, a rzeźba terenu i stosunki wodne sprzyjają produkcji rolnej. Wskaźnikiem poniżej 60 pkt odznaczają się powiaty skoncentrowane w 3 grupach: na południu Wielkopolski (kępiński, ostrzeszowski i ostrowski), we wschodniej części (koniński i turecki) oraz na zachodzie województwa (wolsztyński, nowotomyski, międzychodzki, czarnkowsko-trzcianecki i chodzieski). Pomimo przeciętnych warunków glebowych, klimatycznych i niewystarczającego poziomu wód rolnictwo cechuje się dobrymi wskaźnikami produkcji rolnej.

Uwarunkowania przyrodnicze mają wpływ na konkurencyjność gospodarstw rolnych. Wiadomo, że gospodarstwa położone na terenach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) mają małe szanse na rynku rolnym, ze względu na koszty produkcji często rezygnują z działalności rolniczej. Aby temu zapobiec, wprowadzono dopłaty dla gospodarstw na tych obszarach. W celu wyodrębnienia terenów o trudnych warunkach gospodarowania obszary nizinne podzielono na podstawie wskaźnika waloryzacji przestrzeni produkcyjnej na dwie strefy. Do I strefy nizinnej należą gminy, dla których wartość wskaźnika jest większa niż 52 pkt, natomiast do strefy nizinnej II – gminy, dla których wartość wskaźnika jest poniżej granicy punktów. Przy wyodrębnianiu obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania uwzględniono też niską gęstość zaludnienia terenów. Na podstawie tych kryteriów powierzchnia użytków rolnych o niekorzystnych warunkach produkcji rolnej wynosiła w 2007 r. 1 352 746 ha, co stanowiło 69,3% powierzchni użytków rolnych województwa wielkopolskiego (ryc. 3).

Strefy ONW nie znajdowały się na terenach powiatów: jarocińskiego, gostyńskiego i rawickiego. Największą powierzchnię strefy ONW zajmowały w północnej i zachodniej części województwa wielkopolskiego, tj. powiaty: złotowski, czarnkowsko-trzcianecki, międzychodzki, nowotomyski i wolsztyński, zaś na południu – ostrzeszowski, a we wschodniej części – turecki.

Strukturę przestrzenną rolnictwa charakteryzuje też poziom organizacji rolnictwa. Przyjęto, że intensywność organizacji rolnictwa wynika z określonej struktury rolniczego użytkowania ziemi i wskaźników obsady zwierząt gospodarskich. Do analizy intensywności organizacji rolnictwa wykorzystano metodę

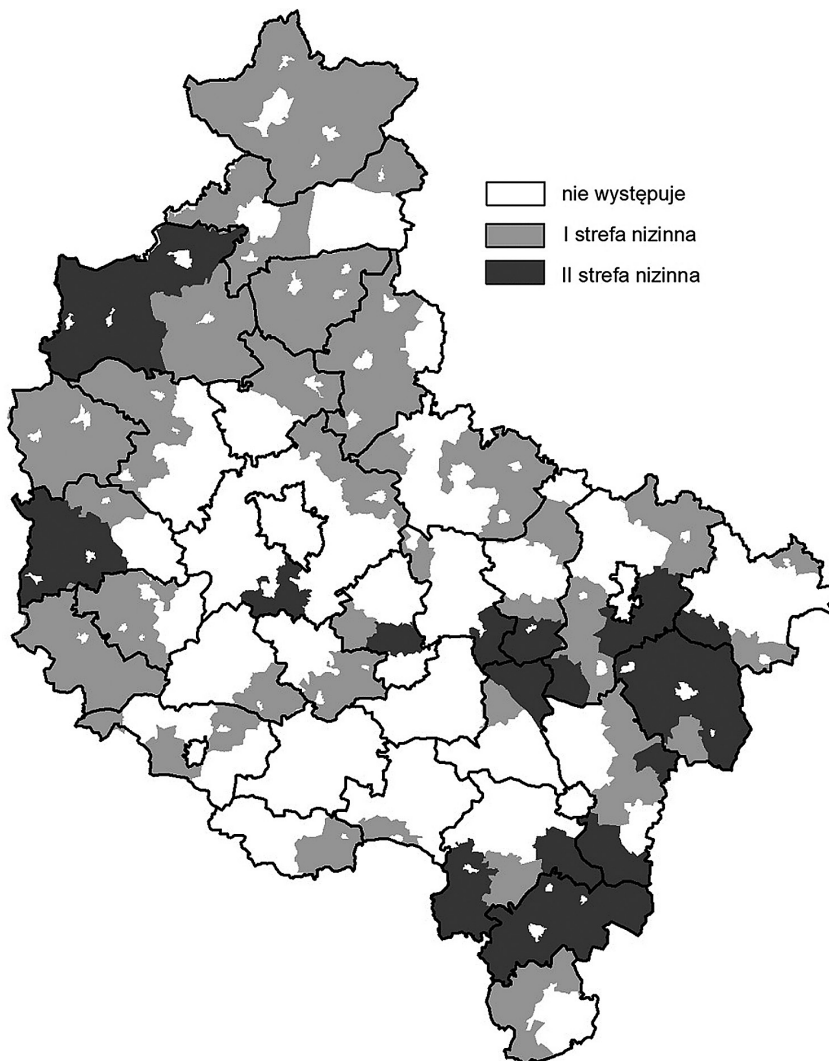
punktową opracowaną przez Kopia (1987), w której stosuje się wyznaczniki pracochłonności dla poszczególnych grup upraw i zwierząt. Intensywność organizacji rolnictwa jest sumą intensywności organizacji produkcji roślinnej i zwierzęcej. Intensywność organizacji produkcji roślinnej określana jest na podstawie udziału upraw polowych, sadów, łąk i pastwisk w strukturze użytków rolnych i właściwych dla nich wyznaczników pracochłonności. Intensywność organizacji produkcji zwierzęcej wyznacza się na podstawie wskaźników obsady poszczególnych grup produkcyjnych zwierząt gospodarskich przeliczonych na sztuki duże i właściwych wyznaczników pracochłonności.

Ryc. 2. Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej województwa wielkopolskiego
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych IUNiG.

Poziom organizacji rolnictwa określa się za pomocą przedziałów wartości współczynnika:

- ekstensywny: poniżej 200 pkt,
- mało intensywny: 200–250 pkt,
- średnio intensywny: 250–300 pkt,
- wysoko intensywny: 300–350 pkt,
- bardzo intensywny: powyżej 350 pkt.

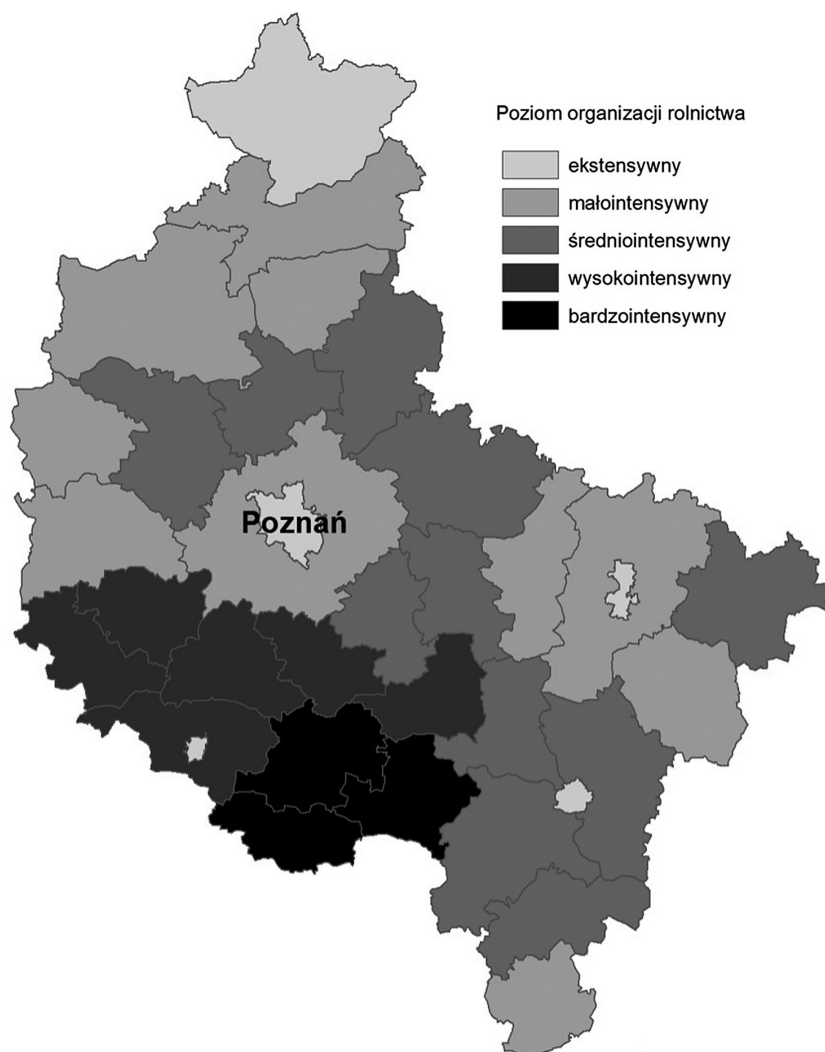

Ryc. 3. Obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania w województwie wielkopolskim

Źródło: Kołodziejczak (2006).

Dla określenia poziomu intensywności organizacji produkcji roślinnej i zwierzęcej przyjęto tę samą skalę, lecz wartości graniczne współczynnika są mniejsze o połowę. Mimo pewnych zastrzeżeń metodologicznych jest to dotychczas jedyna syntetyczna miara pozwalająca na tego typu badania przestrzennego zróżnicowania rolnictwa.

Województwo wielkopolskie należy do regionów o średnio intensywnym poziomie organizacji rolnictwa. Intensywność ta jest zróżnicowana przestrzennie (ryc. 4). Wielkopolskę można podzielić na dwie części: północną, gdzie rolnictwo ma poziom od ekstensywnego (powiat złotowski) do średnio intensywnego. Do-

Ryc. 4. Intensywność organizacji rolnictwa w województwie wielkopolskim w 2010 r.
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PSR (2010).

liny rzek Noteci, Warty oraz liczne jeziora sprawiły, że w tych powiatach jest duży odsetek trwałych użytków zielonych. Część południowa województwa wykazuje poziom od średnio do bardzo intensywnego. Rolnictwo bardzo intensywne występuje w powiatach: gostyńskim, krotoszyńskim i rawickim. O ile w dwóch pierwszych istotny wpływ mają warunki przyrodnicze, to w tym ostatnim zadziały czynniki ekonomiczne.

Ukierunkowanie rozwoju rolnictwa na technologie sprzyjające zachowaniu walorów przyrodniczych, poprawie stanu środowiska przez stosowanie dobrej praktyki rolniczej ma wpływ na rozwój wielofunkcyjności rolnictwa.

Syntetyczna ocena oddziaływania funduszy UE na rozwój wielofunkcyjnego rolnictwa

Instrumentem do realizacji celów wielofunkcyjnego rolnictwa i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich były trzy działania: wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), program rolnośrodowiskowy oraz zalesianie gruntów rolnych.

W ich ramach pobierający dopłaty wyrównawcze czy rolnośrodowiskowe zobowiązany jest prowadzić działalność rolniczą zgodnie z zasadami zwykłej dobrej praktyki rolniczej. Standardy gospodarowania dotyczą wymogów związanych z racjonalną gospodarką nawozami, ochroną wód i gleb, zachowaniem cennych siedlisk i gatunków występujących na obszarach rolnych, ochroną walorów krajobrazu (Kodeks... 2004).

Z punktu widzenia wielofunkcyjności rolnictwa wsparcie gospodarstw rolnych na terenach o niekorzystnych warunkach gospodarowania ma na celu zabezpieczenie im możliwości dalszego rolniczego zagospodarowania i użytkowania ziemi na zasadach przyjaznych środowisku, jednocześnie zaś wspieranie innych funkcji w rolnictwie niż tylko produkcja żywności, a przez to zapobieganie trendom marginalizacji i degradacji tych obszarów (Dax, Hellegers 2000). Bez dopłat zjawisko marginalizacji tych terenów narastałoby, dlatego kompensuje się wyższe koszty produkcji wynikające z niskiej produktywności środowiska, w jakim rolnicy gospodarują.

Działania rolnośrodowiskowe mają za zadanie kształtować rozwój wielofunkcyjny rolnictwa, a w szczególności funkcje pozarynkowe, tj. zielone i niebieskie. Funkcje zielone związane są z zarządzaniem zasobami ziemi w celu utrzymania jej wartościowych właściwości, stwarzaniem warunków dla dziko żyjących zwierząt i roślin, ochroną dobrostanu zwierząt, utrzymaniem bioróżnorodności i poprawą obiegu substancji chemicznych w systemach produkcji rolnej, natomiast funkcje błękitne to zarządzanie zasobami wodnymi, poprawa jakości wód, zapobieganie powodziom, wytwarzanie energii wodnej i wiatrowej (van Huylenbroeck i in. 2007). W programie rolnośrodowiskowym 2004–2006 realizowano siedem podstawowych pakietów, a w ich ramach 43 warianty, natomiast w programie na lata 2007–2013 realizowanych było dziewięć pakietów, a w ich ramach 41 wa-

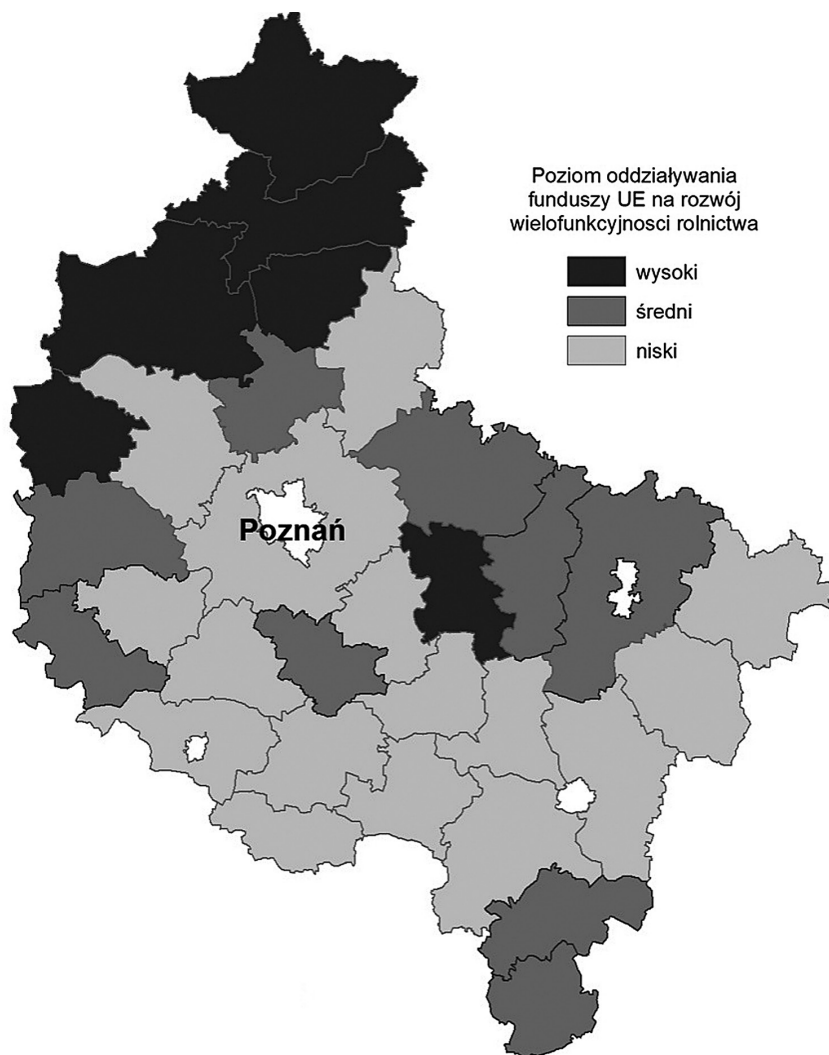
riantów. W odniesieniu do poprzedniego okresu lat 2004–2006 (poprawa stanu świadomości ekologicznej wśród społeczności wiejskiej poprzez ochronę zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich i promocję systemów produkcji rolniczej prowadzonej w sposób zgodny z wymogami ochrony środowiska, ochrony i kształtowania krajobrazu, ochrony zagrożonych wyginięciem gatunków fauny i flory oraz siedlisk), w latach 2007–2013 poszerzono cele działania programu o przywracanie walorów lub utrzymanie stanu cennych siedlisk użytkowanych rolniczo oraz zachowanie różnorodności biologicznej na obszarach wiejskich, promowanie zrównoważonego systemu gospodarowania, odpowiednie użytkowanie gleb i ochronę wód, ochronę zagrożonych lokalnych ras zwierząt gospodarskich i lokalnych odmian roślin uprawnych. Zmieniono także wymogi, które musi spełnić beneficjent programu, ze stosowania w okresie 2004–2006 zwykłej dobrej praktyki rolniczej do dostosowania się do norm obowiązkowych, określonych zarówno prawodawstwem krajowym, jak i unijnym w odniesieniu do zarządzania gospodarstwem i ochrony środowiska. W PROW 2007–2013 kontynuowane są pakiety: „Rolnictwo zrównoważone”, „Rolnictwo ekologiczne”, „Ochrona gleb i wód”, „Strefy buforowe”, „Ochrona lokalnych ras zwierząt gospodarskich”. Zmodyfikowano niektóre pakiety, w rolnictwie ekologicznym powstał wariant dotyczący upraw zielarskich oraz pozostałych upraw sadowniczych i jagodowych, dla stref buforowych uściślono warianty, osobno traktując strefy buforowe oraz międzyobszary, a płatność została odpowiednio zweryfikowana tak, aby zrekompensować rolnikom nieotrzymanie zarówno płatności obszarowej, jak i ONW, natomiast w pakiecie dotyczącym ochrony lokalnych ras zwierząt poszerzono płatność o dodatkowy wariant związany z zachowaniem lokalnych ras trzody chlewnej. Położono przede wszystkim nacisk na kwestie przyrodnicze i w związku z tym pakiety odnoszące się do utrzymania łąk i pastwisk ekstensywnych są realizowane w ramach pakietu „Ekstensywne trwałe użytki zielone”. Wprowadzono nowe pakiety środowiskowe, takie jak: „Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych poza obszarami Natura 2000” oraz „Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych na obszarach Natura 2000”. Nowym rozwiązaniem jest też objęcie wsparciem rolników realizujących czynną ochronę lokalnych odmian roślin uprawnych, w tym sadów tradycyjnych. Takie poszerzenie programu i nakierowanie go na ochronę zagrożonych siedlisk przyrodniczych oraz zagrożonych gatunków ptaków zarówno na obszarach Natura 2000, jak i poza nimi, może dawać pozytywne efekty dla zachowania bioróżnorodności Polski, co powinno być brane pod uwagę w planowaniu przestrzennym rolnictwa. Zmienił się także obszar realizacji programu w odniesieniu do poprzedniego okresu. W latach 2004–2006 poza pakietami „Rolnictwo ekologiczne” oraz „Zachowanie lokalnych ras zwierząt gospodarskich”, które rolnicy mogli realizować na terenie całego kraju, pozostałe pięć pakietów beneficjenci mogli wykorzystać jedynie w ściśle określonych strefach priorytetowych. W ramach PROW 2007–2013 wszystkie pakiety programu rolnośrodowiskowego realizowane są na terenie całej Polski, bez ograniczeń terytorialnych, co jest zmianą pozytywną (Zegar 2009).

Użytkowanie rolnicze gruntów o niewielkiej przydatności rolniczej jest mało rentowne, co skłania rolników do poszukiwania innych źródeł dochodu. Jednym z nich może być zalesianie tych gruntów, które wpływa zarówno bezpośrednio (poprzez zwiększenie lesistości, a przez to stworzenie warunków do wzmacniania ekosystemów i różnorodności biologicznej), jak i pośrednio (przez stwarzanie możliwości dodatkowego zatrudnienia oraz dochodów) na rozwój wielofunkcyjnego rolnictwa. Rolnicy posiadający grunty V i VI klasy bonitacyjnej mogli uczestniczyć w działaniu „Zalesianie gruntów rolnych”, którego celem jest powiększenie obszarów leśnych poprzez zalesianie użytków rolnych o niewielkiej przydatności dla rolnictwa.

Realizowane w ramach Wspólnej Polityki Rolnej zalesiania gruntów są jednym z czynników poprawy warunków środowiska przyrodniczego – dotyczą powiększania obszarów leśnych poprzez zalesianie gruntów będących w użytkowaniu gospodarstw rolnych – użytków rolnych w PROW 2004–2006 (głównie niskich klas bonitacyjnych) i gruntów innych niż rolne (leśne zagospodarowanie opuszczonych gruntów rolniczych lub innych gruntów odłogowanych – od PROW 2007–2013).

Ocenę zróżnicowania przestrzennego oddziaływania PROW na rozwój wielofunkcyjności rolnictwa przeprowadzono na podstawie wskaźników ilustrujących udział gospodarstw objętych danymi płatnościami w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych oraz pozyskane z tego tytułu kwoty przypadające na hektar użytków rolnych w latach 2004–2014. Dane te były uśrednione dla tego okresu (Kołodziejczak, Rudnicki 2012). Cechy te poddane zostały procedurze normalizacji (Racine, Reymond 1977), w której wartość zerowa odpowiada przeciętnemu poziomowi w województwie wielkopolskim, co pozwoliło obliczyć średnią wartość znormalizowaną, którą przyjęto jako syntetyczny wyznacznik poziomu działania PROW na rozwój wielofunkcyjności rolnictwa. W układzie powiatów wskaźnik ten wahał się od $-0,79$ w gostyńskim do $1,18$ w złotowskim. Na podstawie wartości wskaźnika syntetycznego wyodrębniono 3 typy powiatów o różnych poziomach oddziaływania środków finansowych PROW na rozwój wielofunkcyjności rolnictwa (A – niski; B – średni; C – wysoki), był on zróżnicowany przestrzennie (ryc. 5).

Powiaty o niskim poziomie oddziaływania funduszy UE na rozwój wielofunkcyjności rolnictwa koncentrowały się w południowej i środkowej części województwa wielkopolskiego, gdzie stopień organizacji rolnictwa był od bardzo intensywnego do średnio intensywnego. W tych powiatach występowały również dobre wskaźniki waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Wysokim poziomem oddziaływania funduszy UE na rozwój wielofunkcyjności charakteryzowały się powiaty w północno-zachodniej części województwa, tj. złotowski, chodzieski, pilski, czarnkowsko-trzcianecki, międzychodzki oraz na wschód od Poznania powiat wrzesiński. W tych powiatach poziom intensywności organizacji rolnictwa był mały, natomiast występowały strefy ONW, co miało istotny wpływ na rozwój wielofunkcyjności rolnictwa.

Ryc. 5. Poziom oddziaływania środków finansowych PROW na rozwój wielofunkcyjności rolnictwa w województwie wielkopolskim w latach 2004–2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ARiMR.

Podsumowanie

Wielofunkcyjność rolnictwa często mylnie kojarzona jest wyłącznie z wielofunkcyjnością obszarów wiejskich, dlatego bardzo ważnym ogniwem łączącym politykę rolną i politykę rozwoju obszarów wiejskich jest kwestia zarządzania i wykorzystania zasobów ziemi i tego, co się na niej znajduje. Zasoby użytków rolnych i leśnych pozostające w rękach rolników powinny być traktowane nie

jako dobro rynkowe (towar), lecz dobro mieszane (prywatno-publiczne). Poza wykorzystaniem ziemi jako podstawowego środka produkcji w rolnictwie, ziemia będzie też traktowana jako źródło wartości przyrodniczych, kulturowych, estetycznych, rekreacyjnych i innych.

Instrumenty wspomagania rolnictwa, takie jak: wspieranie działalności rolniczej na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), program rolnośrodowiskowy i zalesienia gruntów rolnych, stały się impulsem głównie do rozwoju wielofunkcyjności rolnictwa. Na podstawie rezultatów tych działań związanych z funkcjami produkcyjnymi i przyrodniczymi (zielonymi i niebieskimi) wdrażanie wielofunkcyjności w gospodarstwach rolnych jest zróżnicowane przestrzennie i uwzględnia specyfikę rolnictwa województwa wielkopolskiego. Wielofunkcyjność rolnictwa jest akceptowana bardziej w powiatach północno-zachodniej części regionu, gdzie działalność rolnicza odgrywa znaczącą rolę w tworzeniu bogactwa i różnorodności krajobrazu. Mniejsze znaczenie wielofunkcyjności rolnictwa odnotowano w południowej części województwa wielkopolskiego, gdzie realizowane są działania związane z funkcjami produkcyjnymi i białymi, czyli zapewnieniem bezpieczeństwa żywnościowego regionu.

Rolnictwo województwa wielkopolskiego spełnia wielofunkcyjną rolę, jaką odgrywa działalność rolnicza w tworzeniu bogactwa i różnorodności krajobrazów, produktów żywnościowych, dziedzictwa przyrody oraz zabezpieczenia żywnościowego.

Literatura

- Adamowicz M. 2005. Wielofunkcyjne rolnictwo w rozwoju obszarów wiejskich. [W:] M. Kłodziński, W. Dzun (red.), *Rolnictwo a rozwój obszarów wiejskich*. IRWiR PAN, Wydział Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej AR w Szczecinie, Warszawa, s. 32–56.
- Agrochemiczne badania gleb Wielkopolski w latach 2000–2004. 2005. Biblioteka Monitoringu Środowiska, Poznań.
- Dax T., Hellegers P. 2000. Policies for Less Favoured Areas. [W:] F. Brouwer, P. Lowe (red.), *CAP Regimes and the European Countryside. Prospects for Integration between Agricultural Regional and Environmental Policies*. CAB International, Wallingford, s. 179–197.
- Głębocki B. 2014. Rolnicze użytkowanie ziemi. [W:] B. Głębocki (red.), *Zróżnicowanie przestrzenne rolnictwa*. PSR 2010. GUS, Warszawa, s. 152–177.
- Kodeks dobrej praktyki rolniczej. 2004. MRiRW-MŚ, Warszawa.
- Kołodziejczak A. 2006. Uwarunkowania przyrodnicze struktury przestrzennej rolnictwa Wielkopolski. [W:] A. Kostrzewski, J. Czerniawska (red.), *Przemiany środowiska geograficznego Polski północno-zachodniej*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe. Poznań: 211–218.
- Kołodziejczak A., Rudnicki R. 2012. Instrumenty Wspólnej Polityki Rolnej ukierunkowane na poprawę środowiska przyrodniczego a planowanie przestrzenne rolnictwa. *Acta Scientiarum Polonorum Administratio Locorum, Gospodarka Przestrzenna*, 11(2): 117–133.
- Kopeć B. 1987. Intensywność organizacji w rolnictwie polskim w latach 1960–1980. *Rocz. Nauk Rolniczych*, G 84(1): 7–27.
- Plan rozwoju obszarów wiejskich 2004–2006. 2004. MRiRW, Warszawa.
- Program rozwoju obszarów wiejskich 2007–2013. 2007. MRiRW, Warszawa.
- Racine J.B., Raymond H. 1977. *Analiza ilościowa w geografii*. PWN, Warszawa.
- van Huylenbroeck G., Vandermeulen V., Mettepenningen E., Verspecht A. 2007. Multifunctionality of Agriculture: A Review of Definitions, Evidence and Instruments, *Living Reviews in Landscape Research*, 3 (<http://www.livingreviews.org/lrlr-2007-3>; dostęp: 10.10.2016).

Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski. 2000. Instytut Upraw Nawożenia i Gleboznawstwa, Puławy.

Wilkin J. 2009, Wielofunkcyjność rolnictwa – konceptualizacja i operacjonalizacja zjawiska, *Więś i Rolnictwo*, 4 (145): 9–28.

Zegar J. 2009. Z badań nad rolnictwem zrównoważonym (10). Raport końcowy synteza i rekomendacje. Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, 175. IERiGŻ – PIB, Warszawa.

Significance of EU funds in the development of multifunctionality of agriculture in Wielkopolska voivodeship in the years 2004–2014

Abstract: The interest in the multifunctionality of farming is connected with the general awareness of and appreciation for the role of agriculture in keeping the natural environment in a suitable condition and preserving the cultural heritage. This follows from the fact that this model deals with the fields and results of a farmer's activity that are not directly verified and remunerated by the market. The chief idea behind multifunctionality is that, although many agricultural functions are expressed in terms of goods, services and markets, agriculture also produces non-market commodities, e.g. it helps to preserve a landscape or biodiversity. Those two kinds of goods are closely connected. The association of favourable external effects of agriculture with the production of market goods is called *jointness*. In most cases, on multifunctional farms it is impossible to separate market and non-market production.

The European Union instruments that helped Polish farming to become more multifunctional in two programming periods, 2004–2006 and 2007–2013, included Support for agriculture in less-favoured areas and Support for agri-environmental ventures. On the basis of the results of support for measures connected with production and natural (green) functions, it can be stated that there are differences in the level of multifunctionality of farms in Wielkopolska voivodeship. This farming model is more popular in its northern part and less common in the south, where highly intensive production organisation predominates.

Key words: multifunctionality of agriculture, EU funds, Wielkopolska voivodeship